

YU ISSN 0027-8084
UKD 808.61/.62

ИНСТИТУТ ЗА СРПСКИ ЈЕЗИК САНУ

НАШ ЈЕЗИК

XXXII/1–2

БЕОГРАД
1997

Лексикологија и лексика

ЕГОН ФЕКЕТЕ

(Институт за српски језик САНУ, Београд)

ПОВОДОМ ПЕТНАЕСТОГ ТОМА РЕЧНИКА САНУ

Износ се подаци о начину израде XV тома Речника, тешкоћама које су довеле до подуже паузе у штампи између ранијих томова и XV књиге, о проблемима који прате лексикографску продукцију у Институту и начину како да се они решавају. Посебно се говори о преласку на нову (компјутерску) технологију рада те, сумарно, и о досадашњем обиму урађеног посла.

После дуже паузе, из штампе је изашао XV том *Речника српскохрватског књижевног и народног језика*, који издаје Српска академија наука и уметности, а израђује Институт за српски језик САНУ. Кажемо — после дуже паузе, јер XV том носи ознаку 1996. као годину издања (штампање је завршено 25. децембра 1996), док је претходни, XIV том објављен 1989, дакле, пуних седам година раније. Толики размак између последње две књиге је одиста дуг, поготово ако се зна да је темпо израде једног тома Речника досад износио, у просеку, три године (први том је објављен 1959. године).

Истини за вољу, треба рећи да је рукопис XV тома био комплетно готов и за штампу припремљен још 1992. године. Неповољне године ратног окружења, кризна ситуација у земљи и помањкање финансијских средстава утицали су на то да се на објављивање XV тома чекало неубичајено дуго. Отуда је његова појава, и поред суморних осећања због толиког кашњења, дочекана у јавности и стручним круговима с извесним олакшањем, као наговештај бољих времена за будућу речничку продукцију.

У међувремену је ауторски део рукописа и следећег, XVI тома доспео у завршну фазу, па се надамо да ће се тај том, а ваљда и остали, убудуће појављивати на време.

Петнаести том, иначе, обухвата секцију од речи *недошуйав* до *нокавац*, распоређену на 799 страница.

Број страница је мање-више стандардан у односу на претходне тоmove. У овоме је, међутим, обухваћено нешто више ауторског текста, што је, по свој прилици, резултат нове технологије штампања Речника. Наиме, од XV тома, Речник САНУ је прешао на компјутерску технологију припреме. Уз све резерве и прибојавања због таквог потеза, показало се да је нови систем штампања не само прихватљив већ у понечему бољи и прикладнији.

У вези с тим вредно је посебног помена — да је за успешан прелазак на нов начин штампе особито заслужан господин Давор Палчић, који је, преуевши послове око тога, уложио ванредан лични напор да компјутером изради аутентичне типове слова, акценатске ознаке, разне симболе и специјалне знаке који су били у употреби и у ранијој, класичној штампи Речника. На тај начин је постигао да се графичким изгледом карактера, као и тзв. преломом текста петнаести том ни најмање не разликује од претходних, што је од посебне важности не само са естетског становишта већ и у погледу једнообразности и континуитета штампе.

С обзиром на нову технологију, а и постојећи систем ауторске координације (без главног уредника који континуирано прати цео текст тома), својеврсну улогу за техничку ваљаност, као и фактографску исправност ауторизованог дела текста има и технички уредник Речника Виолета Бабић, чија су упозорења у појединим случајевима допринела благовременом уклањању извесних превида или омашки.

Највеће признање за несумњиву вредност не само овог, 15. тома већ и за раније књиге Речника треба исказати свим уредницима и сарадницима на Речнику, посебно дугогодишњем председнику Уређивачког одбора академику Митру Пешикану, чије су замисли, идејне и методолошке уграђене у сваку пору и саму суштину дела, затим уредницима-ветеранима др Даринки Гортан-Премк, др Мирославу Николићу, мр Милици Вујанић, мр Милосаву Тешићу, мр Милици Радовић-Тешић и другима, без чијег ангажовања, умећа и знања не би Речника, оваквог какав је, ни било.

За пружену подршку, савете и помоћ, Речник умногоме дугује и члановима Одбора за Речник САНУ, који су својим заузимањем помогли у решавању различитих стручних, посебно и материјалних тешкоћа и проблема.

У том светлу, посебно ваља истаћи драгоцену сарадњу и помоћ академика Павла Ивића и академика Милке Ивић (председника Одбора за Речник САНУ) који су, будући и рецензенти Речника, пажљивом анализом целог тома, својим напоменама, конкретним упозорењима и начелним примедбама на свој начин допринели високом лексикографском и научном нивоу дела.

Петнаести том је штампан у знатно смањеном тиражу — у (свега) 5.000 примерака, за разлику од ранијих свезака, чији су тиражи достигали 10.500 примерака. На ову измену утицало је неколико разлога, мада понајвише оних који се тичу обезбеђивања одговарајућих материјалних средстава.

На свој начин томе је унеколико разлог и једна од најдраматичнијих невоља која је у међувремену снашла Речник — непродати примерци свих раније објављених томова, похрањених у магацинима Академије, потпуно су уништени. Велики пожар, који је избио 1996. године, захватио је, наиме, све књиге Речника, при чему је један део уништен пламеном, а други водом којом су ватрогасци гасили пожар.

Мали, готово занемарљив део оштећених примерака преузела је Народна библиотека Србије на ревитализацију.

Захваљујући разумевању и предусретљивости компаније осигуравајућег завода *Дунав* у Београду, која је обезбедила средства, након што су фототипском техником објављене прва и друга књига Речника (у тиражу од по 500 примерака), док ће остали томови доћи на ред током времена.

Лексичким репертоаром (до пред крај секције речи на слово *н*), петнаести том би могао, по неким, мада несигурним предвиђањима, означити завршницу прве половине целог посла, што би значило да би Речник могао до краја имати, без допунских свезака, око тридесет томова. Реалније је, међутим, претпоставити да ће до краја бити и више од 30 томова. При томе имамо на уму да су прве свеске Речника — знатно критичније у погледу селекције материјала, сажетије у разграњавању значења речи и концизније при дефинисању — рађене с идејом да цео корпус не премаши 10 томова. Касније се од тога одустало, тако да се новије свеске одликују већом разуђеношћу значењских нијанси речи, исцрпнијом семантичко-синтаксичком стилизацијом дефиниције, богатијом контекстуалном илустрацијом значења, знатнијом искоришћеношћу лексичке грађе и др.

Треба, у вези с постојећом грађом, поменути и то да током израде Речника није престала њена попуна; напротив, стално је допуњавана ексерпцијом нових речи из савремених извора и употпуњавана збиркама новоприкупљених речи из народних говора, што сваку наредну књигу Речника чини, у односу на претходне толове, комплетнијом, лексички богатијом и репертоарским опсегом актуелнијом¹.

Помишљало се, истина, на то да се са прикупљањем и уношењем у Речник новоприкупљених речи стане одређене године, како би одражавао слику једног временског раздобља; међутим, с обзиром на то да се језик непрекидно и веома рапидно богати новим речима, а да израда речника траје деценијама, могло би се доспети у ситуацију да Речник током израде постане несавремен, па се од таквог става одустало, тако да се током израде нових томова у Речник уносе и новонастале и новоприкупљене речи²; оно што и после тога остане нерегистровано, остаће за допунске свеске и толове.

Има идеја да се допунске свеске почну издавати и раније, макар у провизорнијој форми, с обзиром на све нараслије потребе за верификовањем и тумачењем речи које нису ушле у штампане толове. Остварење ове замисли, међутим, зависи од расположивих средстава и снага, тј. од прихватања целе ствари у круговима који обезбеђују

¹ Подаци о новоексерпираним изворима који су, након првог тома, унети у касније рађене књиге Речника, објављивани су у II, III, IV, VII, VIII, XI, XII и XV тому у уводним таблицама у одељку — „Допуна скраћеница“.

² Овај став актуализован је већ после првих неколико свезака речника. Детаљније о томе излаже М. Пецикан у напису *Десет томова речника САНУ*, Наш језик XXIII/3-4, Београд 1978, стр. 88-89.

финансијска средства, а умногоме и од радних могућности лексикографске екипе.

У вези с тим следи питање — колико ће времена бити потребно за довршетак целог посла?

Ако би се судило по досадашњим показатељима — 15 томова за 40 година (прва књига је објављена 1959, а петнаеста 1996. године), за следећих 15 томова, ако би се рад наставио истим темпом, било би потребно бар још толико година, што значи да би последњи, тридесети том угледао светлост дана тек после 40 година, дакле негде 2036. године!

Са савременог гледишта, тај период је незамисливо дуг. Он се значајно може скратити ако се задовоље бар два захтева: 1. да се што је пре могуће створе материјални услови да се и ауторски процес израде речника обавља модерном компјутерском обрадом (како се то данас чини ваљда већ свуда у свету), за шта је, дакако, потребно имати довољан број рачунара (за сваког сарадника), одговарајуће рачунарске програме, извршити обуку сарадника и 2. да се обезбеди потребан број квалификованих сарадника—лексикографа за рад на овом послу.

Када се помињу сарадници на Речнику, ваља упозорити на озбиљну, чак драматичну ситуацију у том погледу. Институт у последњих 8 година није, услед материјалне оскудице, био у могућности да прими на рад на Речнику ни једног сарадника, иако је способних, чак веома способних кандидата било. С друге стране, постојећа лексикографска екипа изложена је сталном осипању. Тако, на пример, од 26 сарадника на Речнику, наведених у петнаестом тому, у време када пишемо ове редове недостаје њих осам (академик Митар Пешикан, председник Уређивачког одбора, др Петар Сладојевић, др Олга Цвијић, др Татјана Батистић, мр Слободанка Бошков, Олга Банковић-Тодоровић, Милан Одавић, др Светозар Стијовић и мр Душка Кликовац).

Ако се зна, а зна се на основу дугогодишњег искуства, да је само за основну лексикографску обуку потребно бар 3 године практичног рада, а за редакторски ниво и више година, континуитет и темпо израде Речника може ускоро доспети у крајње неповољну ситуацију. На то је недавно, и не први пут, упозорио и академик Павле Ивић, један од рецензената Речника, рекавши, приликом промоције XV тома у САНУ, следеће: „Ако се наше друштво не буде делотворно старало око сталног кадровског обнављања [мисли се на сараднике Речника], неће се моћи остварити рок од само још око 30 година колико ће нација морати да чека на довршење великог посла ако све буде ишло како ваља ... Уверен сам да би ова средина морала то да има у виду кад је у питању будућност подухвата који нас на једном важном пољу сврстава међу прве у свету“³.

³ Текст говора П. Ивића објављен је у листу *Политика* од 15. фебруара 1997, на првој страни додатка *Култура — Уметност — Наука*.

А да се доиста ради о најзначајнијој српској књизи, општепризнатој у свету, и највећем лексикографском подухвату (не само) у нас, могу да илуструју већ и подаци о броју речи у досадашњим томовима. Наиме, према бројању сарадника Института,⁴

I том (од <i>А</i> до речи <i>Богољуб</i>) обухвата	16.212 речи,
II том (од <i>богољуб</i> до <i>Вражогрнци</i>)	15.344 речи,
III том (од <i>вразнућти</i> до <i>гушчурина</i>)	14.985 речи,
IV том (од <i>Д</i> до <i>дугуља</i>)	13.973 речи,
V том (од <i>дугуљан</i> до <i>закључићи</i>)	14.174 речи,
VI том (од <i>закључница</i> до <i>земљен</i>)	10.751 реч,
VII том (од <i>земљенаси</i> до <i>инијонирање</i>)	11.796 речи,
VIII том (од <i>инијонирајти</i> до <i>јурве</i>)	11.824 речи,
IX том (од <i>јургеи</i> до <i>колићва</i>)	14.960 речи,
X том (од <i>колићи</i> до <i>кукујица</i>)	15.524 речи,
XI том (од <i>кукујка</i> до <i>маква</i>)	14.460 речи,
XII том (од <i>маквен</i> до <i>мозурица</i>)	13.698 речи,
XIII том (од <i>моире</i> до <i>наклајуша</i>)	10.087 речи,
XIV том (од <i>накласајти</i> до <i>недојруо</i>)	8.565 речи,
XV том (од <i>недојрујав</i> до <i>нокавац</i>)	9.499 речи.

Идући по словима, слика је следећа:

А —	5.653 речи,
Б —	17.908 речи,
В —	10.528 речи,
Г —	12.452 речи,
Д —	15.383 речи,
Ђ —	1.831 реч,
Е —	2.926 речи,
Ж —	3.817 речи,
З —	21.442 речи,
И —	13.584 речи,
Ј —	6.843 речи,
К —	30.175 речи,
Л —	9.302 речи,
Љ —	1.149 речи,
М —	20.160 речи и
Н —	23.136 речи (до речи <i>нокавац</i>).

⁴ Подаци о броју речи од првог до десетог тома преузети су из поменутог написа М. Пешикана (где су наведени и сарадници који су речи бројали); речи у XI, XII, XIII, XIV и XV тому пребројала је Наташа Вуловић.

У свих 15 томова налази се, дакле, безмало 200.000 речи⁵.

Следствено овом збиру, може се очекивати да ће Речник САНУ на крају садржати (без допунских свезака) најмање двоструко више, дакле, 400.000 до 500.000 речи, уз далеко већи број идентификованих значења и неизбројив инвентар објашњених фразеолошких конструкција и идиома, израза и пословица.

Упоредимо ли то са Вуковим Речником, који има око 45.000 речи, или чак са шестотомним *Речником српскохрватскога књижевног и народног језика* Матице српске/Матице хрватске — дакле, са до сада најкомплетнијим речником нашег језика, који у целини садржи око 143.000 речи, није тешко закључити какво богатство речи и какво национално благо представља Речник о којем је реч. Ово тим пре што само број речи никако није једини и највећи квалитет овог дела. Оно што Речник САНУ одликује од других, чак и светских тезауруса, јесте лексикографско-лингвистичка обрада материјала, по чему представља својеврсну школу, чији резултати побуђују пажњу и признања стручних и научних кругова и ван наших граница, у славистичком свету посебно.

И на крају — једна опаска у вези са питањем које се често поставља: да ли, наиме, Речник у своме називу треба да задржи термин „српскохрватски“ или би га, сходно новим околностима, ваљало преименовати у „српски“?

Одговор је следећи:

С обзиром на то да променом државно-политичких прилика и распадом заједничке државе није (још увек) дошло и до системске и структурне промене језичких црта и стања досадашњег (или некадашњег) заједничког (‘српскохрватског’) језика, већ само до усвајања других назива за језик („српски“, „хрватски“, а јављају се и други, као „бошњачки“, на пример), дакле да термин *српскохрватски* у терминолошкој номенклатури још увек подразумева језик којим говори више народа (некадашње Југославије), те да је лексичка грађа Речника формирана на језичком материјалу тога подручја и националних култура, Институт за српски језик, као и надлежна тела САНУ, међу којима и Одељење књижевности и језика, својевремено су сматрали да рад на Речнику ваља наставити на досадашњи начин и на истим (лингвистичким) начелима, а то пре свега значи — на основу досадашње, постојеће речничке грађе, дакле, и на материјалу оне језичке грађе, дела и писаца који територијално и национално више не припадају српској страни.

⁵ Потпуно тачан број овом приликом не можемо навести, јер смо у резултату бројања речи у првих десет томова, за које смо податке преузели из поменутог написа М. Пешикана, уочили грешку; наиме, када се саберу тамо наведени бројеви за речи по томовима произлази да их, у 10 томова, има 136.981, а сабирак броја речи по словима износи 139.980 речи, што чини разлику од 2999 речи. Услед тога, мораће се за тих првих 10 томова извршити поново пребројавање.

Пошто је Речник заснован на таквој грађи и одговарајућим лингвистичким пропозицијама, задржан је (до даљег) назив — *Речник српскохрватског књижевног и народног језика*, при чему оно „српскохрватски“ никако не треба разумети (а то није ни до сада требало) као: језик „српски“ и језик „хрватски“ (два посебна језика) или — језик Срба и Хрвата или сл., већ као лингвистички термин за језик свих оних (народа) који се њиме и данас служе, а што се, доскора, под тим именом и подразумевало (а у науци и данас употребљава)⁶.

То, међутим, не значи да ће Речник у овој ствари бити доследан у сваком погледу. Зна се, наиме, да се на другим странама све више инсистира на успостављању све већих регионалних разлика у језику, у ком циљу се нарочито прибегава увођењу новотворених и вештачки образованих речи, нетипичних не само за језик већ и за систем језика уопште, таквих које у нашој средини немају проходност. Такве речи ни до сада нису, а ни убудуће неће бити узимане у обзир; ако језички развој на другим странама и даље буде ишао (што је вероватно) таквим путем, Речник САНУ такав пут свакако неће пратити.

Уосталом, промена назива језика на насловној страни Речника могла би се схватити и као промена његове досадашње концепције, односно као зачетак новог речника, и то започетог од средине, што би, мора се рећи, било, у најмању руку, необично, ако не и наопако.

Остаје, дакле, или наставити истим путем као досада или целу ствар прекинути и преиначити. Било како да се о томе размишља, коначна одлука је на Српској академији наука и уметности, под чијим именом се Речник и израђује.

Zusammenfassung

Egon Fekete

AUS ANLASS DES FÜNFZEHNTEBENDES VON RJEČNIK SRPSKOHRVATSKOG KNJIŽEVNOG I NARODNOG JEZIKA SANU

Der Aufsatz berichtet über den neuerschienenen XV Band des Wörterbuches der Serbischen Akademie, und besonders über die Probleme und Schwierigkeiten, die eine längere Pause nach dem Erscheinen der vorangehenden Bände verursachten. Die Möglichkeit, die künftige Arbeit auf dem Wörterbuch zu beschleunigen und zu verbessern, wird im Übergang auf die neue Computertechnologie erblickt.

⁶ Исп. у вези с тим питањем и *Став САНУ о језику*, Наш језик XXVIII/4-5, Београд 1990, стр. 197-198. Исп. у том смислу мисао Павла Ивића (у недавно објављеном напису *Емоционалаца као критичар*), по коме назив „српскохрватски језик“ као име „заједничког језика“ подразумева „целину која обухвата све језичке варијанте у четири доскорашње републике, што је од значаја пре свега за светску науку“, а не то „како ми Срби треба да зовемо свој језик у свакодневној пракси и у правним прописима“ (часопис за науку о језику и књижевности *РИЈЕЧ*, издавач Институт за језик и књижевност Филозофског факултета у Никшићу), бр. II/-1 (1996), стр. 115.